

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.65/68

Гончарова А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та фінансового права
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

Биряк Л. П.,
студентка
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

СПАДКОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

THE HEREDITARY LEGAL RELATIONSHIPS IN UKRAINE AND THE WEST EUROPEAN COUNTRIES: COMPARATIVE ANALYSIS

Стаття присвячена дослідженню питань спадкових правовідносин в Україні та країнах Західної Європи, що дасть змогу виявити позитивні сторони правового регулювання спадкових правовідносин в Україні. Порівняння у статті допоможе виявити недоліки чинного законодавства, що можливо виправити через запозичення досвіду зарубіжних країн.

Ключові слова: спадкування, спадкове право, спадкування за законом, черги спадкування, спадкування за заповітом, власноручний заповіт, заповіт у формі привселюдного акту, секретний заповіт.

Статья посвящена исследованию вопроса наследственных правоотношений в Украине и в странах Западной Европы, что позволит выявить положительные стороны правового регулирования наследственных правоотношений в Украине. Сравнение в статье поможет выявить недостатки действующего законодательства, что возможно исправить, заимствуя опыт зарубежных стран.

Ключевые слова: наследование, наследственное право, наследование по закону, наследование по завещанию, собственноручное завещание, завещание в форме публичного акта, секретное завещание.

The article is devoted to research question of inheritance law in Ukraine and the West European countries that will allow exposing the positive sides of the legal adjusting of the inherited legal relationships in Ukraine. The article will be revealed the weaknesses of current legislation comparing, which is possible to fix by borrowing the experience in the foreign countries.

Key words: inheritance, inheritance law, inheritance by law, inheritance by testament, handwritten testament, testament in form public act, secret testament.

У міжнародних правових відносинах важливе місце посідає інститут спадкування. У кожній державі правове регулювання спадкових відносин здійснюється по-різному, а відповідно, має свої недоліки та переваги. Часто це призводить до виникнення розбіжностей між нормами країн, а це, у свою чергу, ускладнює регулювання міжнародних спадкових правовідносин. Тож, актуальності набуває дослідження теми спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах.

Метою є проведення комплексного аналізу становлення та застосування норм спадкового права в Україні та зарубіжних країнах, здійснення їх порівняльного аналізу.

Заради досягнення поставленої мети у процесі дослідження були поставлені такі завдання:

- визначення терміну спадкування та його підстав;
- з'ясування сутності спадкових правовідносин у різних країнах світу;
- визначення основних розбіжностей між спадковими нормами різних держав.

Неминучим для кожної людини є настання смерті, і тоді постає питання про те, а що саме залишається нащадком. Спадкуванню підлягають усі набуті блага громадянина і, навпаки, погане ім'я, хвороби та борги.

Відповідно до цього, після смерті громадянина усі його права та обов'язки переходять до інших осіб.

Цивільним кодексом України термін спадкування визначено як перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [1].

Як інститут цивільного законодавства, спадкове право поділяється на дві частини (підінститути), які регулюють відносини у сфері спадкування за заповітом і за законом.

Законодавець надає перевагу спадкуванню за заповітом, адже таким чином особа може висловити свою волю щодо розпорядження належним їй майном на користь іншої особи [2].

За Цивільним кодексом (далі – ЦК) України, заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті (ст. 1233 ЦК).

Також заповіт визначається як угода, яка здійснюється від імені однієї особи, як розпорядження, що має суто владний характер (не може здійснюватися через представника), і як безоплатна, каузальна, строкова і формальна угода [3, с. 46].

Варто зауважити, що заповіт потребує нотаріального посвідчення, оскільки лише за такої умови ця форма спадкування, у вигляді здійсненого суб'єктивного юридичного акта, є абсолютно реальною з юридичної точки зору.

У законодавстві країн Західної Європи під заповітом розуміється втілене у встановленому законом формі волевиявлення спадкодавця, спрямоване на визначення юридичної долі його майна після смерті.

Заповіт у такому разі є не більш як вираженням волі заповідача та може бути відкликаним у будь-який момент одностороннім волевиявленням заповідача [4, с. 175].

В Україні передбачено лише одну форму заповіту, яка являє собою письмовий нотаріально посвідчений документ.

У нормативно-правових документах зарубіжних країн зустрічаються різні форми заповіту, як-от: написаний власноруч, таємний, публічний заповіти тощо.

Власноручний заповіт – заповіт, написаний заповідачем, підписаний та датований ним самостійно. Ця форма є найбільш поширеною через простоту впорядкування і можливість дотримання таємниці заповіту. Водночас вона не позбавлена недоліків, до яких належать небезпека загибелі або втрата заповіту, а також такий вплив третіх осіб, який може призвести до перекручування волі заповідача.

Така форма заповіту давно використовується в зарубіжних країнах, знайшовши своє відображення в законодавчих актах Франції, Німеччини, Швейцарії тощо. Вважається, що така форма заповіту покликана зменшити ймовірність підробки.

У вітчизняному законодавстві визначено, що така форма заповіту є нікчемною [5, с. 3].

Другою формою, передбаченою законодавством більшості країн, є заповіт у формі привселюдного акту. Це заповіт, зроблений відповідно до встановленої законом процедури за участю офіційної посадової особи (найчастіше такою особою виступає нотаріус).

У Франції заповіт складається за участю двох нотаріусів (або одного за наявності двох свідків), у Швейцарії – за участю однієї посадової особи і двох свідків, а у Німеччині заповідач диктує нотаріусу свою останню волю або передає йому письмовий документ із повідомленням, що в ньому міститься його остання воля. В Італії публічний заповіт приймає нотаріус у присутності двох свідків. Спадкодавець викладає свою волю нотаріусу, який, у свою чергу, складає та записує розпорядження спадкодавця. Перевагою даної форми заповіту є гарантія істинності заповіту і відповідності його змісту дійсній волі заповідача [4, с. 177–178].

Ст. 1247 ЦК України визначено, що заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення, та має бути особисто під-

писаний заповідачем, посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, які, відповідно до чинного законодавства, мають на це право [1].

Третьою формою, передбаченою законодавством більшості країн, є таємний (секретний) заповіт. Таким вважається заповіт, складений заповідачем і в запечатаному вигляді переданий на зберігання нотаріусу, як правило, при свідках. Така форма заповіту дає змогу забезпечити таємницю заповіту та його схоронність [5, с. 4].

У Франції заповідач має подати заповіт у закритому, запечатаному вигляді нотаріусу та двом свідкам, заявити, що відповідний папір є його заповітом, та повідомити метод використання листа. Нотаріус складає акт підписання, який він пише власноруч або друкує на запечатаному заповіті, проставляє дату, вказує місце, де відбувається акт, дає опис конверта та печатки. Цей акт підписується заповідачем, нотаріусом та двома свідками [4, с. 178].

В Україні також існує інститут секретного заповіту: у ст. 1249 ЦК України вказано, що секретним є заповіт, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом. Особа, яка склала секретний заповіт, подає його в заклеєному конверті нотаріусові. На конверті має бути підпис заповідача. Нотаріус ставить на конверті свій посвідчувальний напис, скріплює печаткою, у присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує [2].

Трапляються випадки, коли фізична особа не залишила заповіту, або заповіт визнається недійсним, або відсутні умови, що зазначаються у заповіті, або спадкоємці за заповітом не прийняли спадщину, або не закликаються до спадкування, або вона розпорядилася лише частиною свого майна. Саме тоді настає спадкування за законом [6, с. 21].

Таким чином, спадкування за законом має місце тоді, коли воно не змінено заповітом, тобто спадкодавець не призначив спадкоємців особисто у заповідальному розпорядженні.

У разі спадкування за законом функції заповідача бере на себе законодавець.

За умови спадкування за законом майно переходить до зазначених у законі спадкоємців відповідно до встановленої черговості, якої необхідно суворо дотримуватися. Чинним ЦК України встановлено п'ять черг спадкоємців за законом. Кожна наступна черга одержує право на спадкування за умови відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

До першої черги спадкоємців належать діти спадкодавця, чоловік або дружина, батьки.

До другої черги спадкоємців належать рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід (як з боку батька, так і з боку матері).

До третьої черги спадкоємців належать рідні дядько та тітка.

Спадкоємцями четвертої черги є особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини.

Спадкоємцями п'ятої черги є інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення; утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

У більшості країн Західної Європи частки в спадщині спадкоємців є різними залежно від їх статусу в родині спадкодавця. Частки в спадщині кожного зі спадкоємців за законом України є рівними. Однак у певних випадках спадкоємці, за усною або за письмовою угодою, можуть змінити розмір частки в спадщині когось із них [7, с. 147–149].

Якщо в особи відсутні спадкоємці за законом, у разі усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини чи відмови від її прийняття, спадщина переходить у власність територіальної громади.

У Франції черговість спадкування залежить від близькості кровного споріднення. За цим показником усі спадкоємці поділяються на «розряди». У разі відсутності чоловіка (або дружини), які мають право спадкування, родичі закликаються до спадкування в такому порядку:

- діти та родичі за низхідною лінією (внуки, правнуки);
- батько, мати; брати, сестри та родичі за низхідною лінією;
- родичі за висхідною лінією, крім батька та матері (дід, бабка, прадід, прабабка);
- родичі по бокових лініях, крім братів та сестер і родичів за низхідною лінією останніх.

За французьким законом, той із подружжя, який пережив спадкодавця, не належить до будь-якого розряду, але він наслідує поряд із кровними родичами.

Чоловік (дружина) померлого отримує:

- весь спадок, якщо немає родичів 1–3 розряду;
- 1/2 спадку, якщо немає родичів 1 розряду, а друга половина переходить батькам померлого, якщо вони пережили його (по 1/4 кожному);
- право довічного користування на все майно, яке є, або право власності на 1/4 майна, якщо є родичі 1 розряду [8, с. 405–407].

В Італії також існує система спадкування за законом, яка походить ще з римських часів. Відповідно до неї, у першу чергу спадкують родичі спадкодавця по низхідній лінії, у другу – батьки, брати і сестри спадкодавця, у третю – висхідні родичі, у четверту – родичі побічних ліній [9].

У Німеччині та Швейцарії діє система «парантелл». «Парантеллу» утворює група кровних родичів зі спільним пращуром і його низхідними родичами.

У Німеччині законодавством виділені такі «парантелли»:

1. родичів спадкодавця по низхідній лінії;
2. батьків спадкодавця та їх низхідних родичів;
3. діда й бабки спадкодавця та їх низхідних родичів;
4. прадіда, прабабки спадкодавця та їх низхідних родичів;
5. далі слідує чергові «парантелли».

Наявність родичів у попередній «парантеллі» усуває від спадкування всіх наступних. Законодавством Німеччини не обмежено кількість «парантелл», а у законодавстві Швейцарії визнаються тільки три перших із поданих. Родичі, які входять до складу четвертої «парантелли», отримують тільки узурфрукт на майно спадкодавця, а право власності на майно переходить до держави.

Той із подружжя, який пережив спадкодавця, хоч і не входить до складу «парантелл», але може спадкувати поруч з родичами, які складають перші три «парантелли», усуваючи від спадкування усіх інших. Частка майна такої особи може бути різною залежно від того, в якій «парантеллі» особа закликається до спадкування.

Відповідно до норм законодавства Угорщини, в першу чергу до спадкування закликаються кровні родичі, а тільки до другої черги спадкування належить чоловік або дружина. Необхідними умовами закликання до спадкування є перебування у зареєстрованому шлюбі зі спадкодавцем до моменту його смерті та відсутність дітей, онуків і правнуків спадкодавця [10].

Висновок. Таким чином, на даному етапі розвитку України спадкове законодавство держави відповідає рівню законодавства розвинутих західноєвропейських країн. Спадкові відносини в Україні мають свої особливості, а тому не має сумніву в тому, що законодавство у процесі подальшого розвитку спадкових відносин потребує удосконалення. Щодо спадкування за заповітом, було б доцільно ввести власноручний заповіт задля зменшення імовірності підроблення документу, або усний заповіт у період надзвичайного стану чи стихійного лиха. Що стосується спадкування за законом як перспективи подальшого розвитку цієї галузі, раціонально було б переглянути розміри часток спадкоємців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page19>.
2. Стефанчук Р.О. Цивільне право України. [Навчальний посібник] / Р.О. Стефанчук. – Київ: Прецедент. – 2005. – 343 с.
3. Кобзар В.В. Актуальні питання правового регулювання спадкування за заповітом // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 32. – Т. 2. – С. 45–48.
4. Форма заповіту за законодавством України та держав Західної Європи: порівняльний аналіз // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Керівн. авт. кол. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – Одеса: «Фенікс», 2009. – Вип. 36. – С. 172–180.
5. Підопригора О.А., Заповіт як підстава спадкування // Вісник Запорізького державного університету – 2003. – № 1 – С. 1–5.

6. Спадкування в Україні / Л.М. Горбунова, С.В. Богачов, І.Ф. Іванчук, Н.А. Кубар; М-во юстиції України. – К.: ТОВ «Поліграф-Експрес», 2006. – 60 с.
7. Гончарова А.В. Цивільне право України : [навч. посіб.] / А.В. Гончарова, Т.А. Кобзева. – Суми : Сумський державний університет, 2015. – 168 с.
8. Спадкування за законом в Україні та Франції: порівняльно-правовий аналіз // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 36. / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. – Одеса: Юридична література, 2007. – С. 404–407.
9. Короза Д.С. Інститут спадкування у державах загального і континентального права: компаративістський підхід // Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи Національного банку України. – Суми: УАБС НБУ, 2011. – С. 49–52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bulletin.uabs.edu.ua/store/jur/2011/bf4d647b0700d22951965bb616134baf.pdf>.
10. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право : [підруч.]. – 5-те вид., переробл. і допов. – К.: Атіка, 2012. – 532 с.